

Luka Pongračić, mag. prim. educ.
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Osijek
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Osijek

Stručni rad
UDK 371.2

(INTER)DISCIPLINARNOST ŠKOLE SUMMERHILL

Sažetak

Škola Summerhill primjer je jedne od revolucija u pedagogiji i psihologiji školovanja djece. Nudi nove poglede na djetinjstvo, odnos prema djetetu i način odgoja i školovanja kroz slobodu. U ovome radu predstavljen je osnivač Summerhilla Alexander Southerland Neill, njegovo životno djelo te teorijski temelji njegovih pedagoških ideja. Nadalje, promišlja se i analizira interdisciplinarnost ove škole, tj. njezinih pedagoških načela koja se očituje u kombinaciji pedagogije, psihologije (psihoanalize) i filozofije. Provedeno je i analitičko istraživanje u kojemu su meta-analizom prikazani i interpretirani članci, prikazi i kritike o konceptu Summerhilla. Taj pregled potvrdio je stavove o širokoj interdisciplinarnosti ovoga koncepta u pozitivnome i negativnome smjeru istovremeno. Prikazane su i dobre i loše strane, stavovi i mišljenja, te je iz toga proizašao zaključak da ovakav pristup odgovara samo nekim učenicima te da se prije njegova primjenjivanja ipak treba provesti određena diferencijacija učenika koji će onda zaista imati prednosti od ovakvog načina rada.

Ključne riječi: *A. S. Neill, pedagoška načela, revolucija, sloboda*

1. UVOD

Škola Summerhill osnovana je 1921. u Hellerau¹, predgrađu Dresdena, u Njemačkoj. U početku je bila dio međunarodne škole *Neue Schule*. Osnivač i utemeljitelj pedagoških pristupa ove škole jest Alexander Southerland Neill. Ubrzo školu seli u Sonntagsberg u Austriji, no ni tamo se nije dugo zadržao, budući da ga lokalno kršćansko stanovništvo nije prihvatilo, pa svoju školu već 1923. seli u Englesku. Škola je ispočetka bila predviđena kao

¹ Prema članku Summerhill: Theearlydays - <http://www.summerhillschool.co.uk/history.php> (pristupljeno 2. 4. 2018.)

terapeutska škola za neprilagođenu djecu, no brzo mijenja to težište i bira uglavnom djecu bez poteškoća. U doba kada je pokrenut Summerhill, bilo se teško izdvajati po nečemu novome. Razlog je tomu, prije svega, što je formalno obrazovanje tada bilo teško dostupno i vrlo mali broj ljudi imao je priliku obrazovati se na višoj razini od osnovne škole. U to su se doba već nazirale neke alternativne pedagoške ideje u Europi; Waldorfska škola u Njemačkoj osnovana samo dvije godine prije Summerhilla, Ivan Bosco koji djeluje u drugoj polovici 19. stoljeća u Italiji, Semenovyč Makarenko ukrajinski učitelj i pedagog s početka 20. stoljeća. Ovo su samo neki od primjera drugačijih pedagoških ideja i može se reći da je i Neill došao u vremenu nagovještaja velikih promjena u obrazovnome sustavu.

Cilj je u ovome radu predstaviti i analizirati interdisciplinarnost ovoga pristupa koji se temelji na odnosu psihologija – obrazovanje ili se može smjestiti na područje psihologije, pedagogije i filozofije kao njihov presjek i segmentacija triju znanosti u jedan pristup.

2. ALEXANDER SUTHERLAND NEILL

A. S. Neill rođen je 1883. u Forfaru u Škotskoj. Otac mu je bio učitelj, a on je proveo mladost u funkciji njegova šegrta. Godinama je radio po raznim školama kao pomoćni učitelj, a u 25. godini upisuje Sveučilište u Edinburghu gdje je stekao titulu magistra engleskoga jezika. Na početku se dosta tražio i mijenjao svoja zanimanja, da bi se na kraju odlučio za pedagoški životni smjer, što je rezultiralo pisanjem nekoliko romana pedagoške tematike. Silov (2014) navodi kako je Neill imao psihičke teškoće te je posjećivao psihijatre (psihoanalitičare) Reicha i Lanea. Homer Lane, upravitelj odgojne ustanove za maloljetne prijestupnike *Little Commonwealth*, njegov je uzor za osnivanje škole Summerhill. Isti autor naziva ga pedagogom koji je slijedio liberalizam kao socijalno-političku doktrinu Silov (2007) te učiteljem i pedagogom koji je svoje ideje utemeljio na ideji slobode i psihoanalize Silov (2014).

Gardner (2005) ga naziva *karizmatičnim pedagogom* te ga uspoređuje s ostalim začetnicima alternativnih pedagogija: M. Montessori, R. Steinerom, S. Suzukijem i J. Deweyjem. Također, Kuhn (2002: 144) ga je nazvao i *enfantterrible* suvremene pedagogije – u prijevodu *nestašni dječak* što ga svakako označava kao hrabroga revolucionara pedagoških ideja.

Neill (1969: 5) sam kaže kako je u radu s djecom, odnosno učenicima, radio ono što je on osjećao da je dobro. Tu svoju intuiciju, da radi nešto dobro, naziva svojim efektivnim stanjem u kojemu se osjeća dobro. Uvijek pokušava biti na strani djeteta.

3. TEMELJNE PEDAGOŠKE IDEJE SUMMERHILLA

Glavni cilj bio mu je iskoristiti „djetinjstvo i mladenaštvo za stvaranje emocionalne potpunosti i osobne snage...djeca (će) sama po sebi biti motivirana naučiti ono što im je akademski potrebno” (Neill1999a: 14). Glavno *oruđe* za to bila mu je sloboda koju je dao svojim učenicima, računajući da će ju oni iskoristiti u prave svrhe. Učenici su sami smišljali

pravila i zakone na sjednicama učenika te su čak imali i vlastiti sud koji nazivaju „tribunal”. Također, autor navodi kako nikada nije provedena sustavna studija učinka škole na učenike i korisnost njezina programa, no autor pravda uspješnost činjenicom kako mlađi učenici revno pohađaju sate, dok oni stariji ne idu često na sate. Pitanje koje se tu postavlja jest opravdanost konkretnog značenja ovih činjenica koje autor navodi jer je pohađanje nastave i bit svake škole. Može li škola postojati bez nastave? Činjenica da mlađi učenici pohađaju nastavu, što je opcionalno, teško se može nazvati argumentom u korist Summerhilla jer učenici svih ostalih škola također pohađaju nastavu. U drugom dijelu koji se odnosi na starije učenike (10 do 20 godina), gdje je navedeno kako učenici rijetko pohađaju nastavu, ne dolazi do poklapanja s argumentom autora kako „...Summerhill pruža tradicionalno akademsko obrazovanje...” (Neill1999a: 20) jer to podrazumijeva obradu određenog sadržaja u vidu nastavnih jedinica i područja. Bez pohađanja nastave, takvo što nije moguće.

Čolović (1982) vidi veći doprinos Neillovih pristupa na području odgoja nego na području obrazovanja. Djeci pruža ljubav i slobodu koja su im potrebna, a i učinkovito je dogovaranje pravila s njima.

Teršelič (1992) smatra da su slobodne pedagogije paralelne školskoj pedagogiji. Navodi kako je Neill našao svoju inspiraciju u Freudovim radovima o seksualnom potiskivanju. „Ta tradicija nije izrasla iz institucionalnih veza i kontakata, nego se oblikovala oko zajedničkog uvjerenja da zadaća obrazovanja nije ulijevanje istine, morala i praktičnih informacija u ljudske glave, nego je prije svega razvijanje sposobnosti slobodne ličnosti” (isto: 649). Ovdje je vidljiv jasan utjecaj psihološki stavova koji su tada bili radikalni i uvelike drukčiji od izrazite tradicionalnosti i formalnosti s početka 20. stoljeća.

Matijević (2001) ovaj pristup naziva permisivnim odgojem, gdje samoupravljanje vidi kao najvažnije obilježje interpersonalne komunikacije. Naglašava i važnost izvannastavnih aktivnosti, iako ih se u kontekstu Summerhilla teško može smatrati izvannastavnim, kao što bi ih se smatralo u javnim (tradicionalnim) školama. Neke od tih aktivnosti su kino, psihologija za starije, ples i slobodne večeri. Time se postiže izmjena igre, slobodnoga rada i učenja.

4. INTERDISCIPLINARNOST SUMMERHILLA- NA GRANICI IZMEĐU PEDAGOGIJE, PSIHOLOGIJE I FILOZOFIJE

Silov (2014) navodi kako Neill nije usvojio kvalitetno obrazovanje iz pedagogije i psihologije, nije razlikovao psihoanalizu i psihologijsku znanost te je za njih koristio izraz *liječenje*. Njegovo shvaćanje psihoanalize bilo je vrlo površno, a zasnivalo se samo na „promatranju djece i življenju s njima” Neill (1999b: 292). Može se ovdje govoriti i o posebnoj pedagogiji koja se po definiciji Bach (2002) bavi odgojem u svim oblicima i stupnjevima oštećenosti. Neill i sam priznaje kako su na njega utjecali neki pisci i psihoanalitičari, čak navodi i to kako je Montessori na njega imala negativan utjecaj te da se nije slagao s njezinim idejama o razdvajanju igre i rada, što djeci ubija maštu Neill (1999a: 294). Može se zaključiti kako

je interdisciplinarnost ovoga pristupa već u samom vjerovanju osnivača Neilla u svoje ideje koje pomalo nadilaze tadašnja, ali i suvremena viđenja pedagogije i psihologije. U vrijeme osnivanja Summerhilla kao internata, njegove postavke bile su revolucionarne i zasnivale su se na interdisciplinarnim idejama pojedinca.

Također, u Summerhillu nije bilo vjerske nastave navodi Silov (2014). Neill (1999b) ju je smatrao dosadnom i neprirodnom za djecu. Djecu iz vjerskih domova nazivao je neiskrenom i potištenom te je smatrao da slobodnoj djeci nije potrebna religija jer je njihov duhovni život kreativan. Naravno, vjersko pitanje uvijek potiče mnoge rasprave. Oni autori skloniji vjerskome aspektu svakako će kritizirati ovakve stavove, dok će drugi u njima vidjeti novu dimenziju revolucionarizma, liberalizma i interdisciplinarnosti.

Pedagogija Neilla proistekla je jednim dijelom iz filozofije J. J. Rousseaua Silov (2014: 161), a očituje se u tome da on prihvaća stavove kako ne treba utjecati na prirodni razvitak djeteta, već ga štoviše omogućiti u što je većoj mjeri moguće.

Možemo zaključiti kako se interdisciplinarnost škole (ideje) Summerhill zaista očituje u mnogim pogledima. Valjalo bi naglasiti kako u to vrijeme (početak 20. stoljeća) pedagogija i psihologija nisu bile toliko istražene i razvijene. Sam pojam slobode bio je stran tadašnjim pedagoškim stajalištima.

5. ISTRAŽIVANJE

5.1. Cilj istraživanja

Cilj ovoga istraživanja je pokazati široki raspon interdisciplinarnosti škole Summerhill te prema iskustvima polaznika i nastavnika, mišljenjima i kritikama iz različitih područja, pokazati razlike između njegove odgojne i obrazovne učinkovitosti.

5.2. Metodologija

Metodologija istraživanja je analitička, gdje su ispitani pregledi i kritike. Napravljena je meta-analiza dostupnih članaka, mišljenja i kritika o pedagoškim načelima A. S. Neilla. Budući da nikada nije provedena sustavna studija uspješnosti ovoga koncepta, zaključci se mogu donijeti na osnovu stavova i mišljenja stručnjaka iz različitih područja.

5.3. Članci, mišljenja i kritike

Zekanović (2015) u svojem prikazu² zaokružuje sedam temeljnih *ideja vodilja* Neillove pedagogije: Prva je *socijalno-politička doktrina liberalizma*. Njegov liberalizam, prema auto-

2 Prikaz knjige

ru, poprima ljudski lik; umjesto ocjena, za glavne ciljeve ima sreću i zadovoljstvo. Druga je *težnje i ideje koje su promicale borbu za dječja prava*. To vodi tome da učenici tijekom svojega života kritički promišljaju o svojim granicama. Treća je bila *psihoanaliza i individualna psihologija*. Pod tim se većinom misli o izbjegavanju seksualnog potiskivanja te na shvaćanje ljubavi i spolnosti. Četvrta je *učenička samouprava* kojom Neill postaje među prvim promicateljima ovakvoga modela. Peta je vodilja bila *antiautoritarnost*, što je jedna od glavnih odlika slobodnoga odgoja. Šesta je *učeničko samoorganiziranje i poštivanje ličnosti djeteta*. Ta vodilja realizirana je internatskim pristupom i učeničkim sastancima, koje su sami vodili i donosili odluke o raznim situacijama, kao i pravila ponašanja i života u Summerhillu. Posljednja, sedma, je *pečat svoje ličnosti*. Njega, prema autoru, pedagog daje osobno djelu i praksi koju stvara i širi. Zekanović (2015) nasuprot ovim pedagoškim načelima, navodi i objašnjava kritiku Neillovih ideja što naziva *stavovima koji nisu skloni Neillovoj pedagogiji* te za njih navodi:

U razvijenom i civiliziranom svijetu prirodno obrazovanje nema smisla; da nema straha, ljudska bi vrsta izumrla; Summerhill je „otok“, a prostor oko njega je sasvim drugačiji – što je opasnost za njegove učenike kad iziđu u „normalni“ život; ono što je radi Neill i jest i nije škola; riječ je o zanemarivanju društvenog aspekta odgoja; odvojenost djece od obitelji. (Zekanović 2015: 216–217)

Rafferty³ kao jedan od najvećih kritičara smatra kako *prirodni odgoj* i odsustvo *straha* nemaju smisla i vode samo ljenčarenju. Strah se ovdje promatra kao jedan od iskonskih poriva čovjeka koji ga tjera naprijed i motivira, ali i čuva njegovo postojanje. On ne vidi smisao prilagođavanja škole djetetu, a to argumentira činjenicom da im se ni život kasnije neće prilagođavati.

Peter Stanford, novinar Časopisa Independent⁴, u svome članku⁵ školu Summerhill spominje kao najkontroverzniju Englesku privatnu školu. Moto škole „Škola gdje djeca imaju slobodu biti ono što jesu“ naziva radikalnim te ju karakterizira izjavama poput „Škola u kojoj djeca ne moraju ići na predavanja“ i „Škola bez pravila“. Takvi komentari potvrđuju sumnje koje se javljaju oko škole Summerhill i njezina programa, a vezani su uz njezinu učinkovitost te akademsku vrijednost.

Peter Wilby, u članku za The Guardian⁶, navodi kako Summerhill nije baš ono što ljudi očekuju, tj. kako nije baš toliko slobodna u toj mjeri za koju se izdaje. Postoji od 150 do 230 pravila zavisno od toga što se odluči na sastancima.

3 Prema Čolović(1990)

4 Internetski časopis Independent:<http://www.independent.co.uk> (Pristupljeno 9.2.2018.)

5 Članak *Summerhill: Inside England's most controversial private school*: <http://www.independent.co.uk/news/education/schools/summerhill-inside-englands-most-controversial-private-school-772976.html>(Pristupljeno 9.12.2017.)

6 Članak *Summerhillschool: thesedayssuprisinglystrict*: <https://www.theguardian.com/education/2013/may/27/summerhill-school-head-profile> (Pristupljeno 10.3.2018.)

Wallin (2014: 119) uspoređuje Summerhill sa školama koje ne tragaju za određenom vrstom učenika, odnosno da primaju sve. Ne stvaraju nikakve uvjete prilikom upisa kao što to rade mnoge druge škole.

Clare Harvie⁷ jedna je od bivših učenica Summerhilla, koja ga je napustila dosta rano te se nastavila školovati u tradicionalnijoj školi. Navodi kako nije svima lako ući u društvo Summerhilla te da postoje određene grupe koje nameću *igru* koju je teško pratiti. Iz ispovijesti poput ove, vidljivo je kako je sustav slobodne škole ipak bio okrutan i nesavladiv za neke pa da su ipak postojali učenici vođe koji su nametali svoja pravila u koja se neki nisu uklapali ili ih nisu htjeli (mogli) prihvatiti.

Alan Riding⁸ ističe kako je 1920-ih godina Summerhill bio prva moderna slobodna škola. Bila je to moćna koncepcija, koja je bila velika protuteža tadašnjim vrlo tradicionalnim školama. Oko šezdesetih godina 20. stoljeća, postala je model mnogim alternativnim školama u Sjedinjenim Američkim Državama. Krajem 20. stoljeća ipak postaje uvelike zaboravljena u Britaniji. Čak ju je i Britanska vladina organizacija *Office for Standards in Education* zatvorila pod zaključkom da ne pruža adekvatnu edukaciju svojim učenicima.

Klaus (2016) navodi neke doživljaje, stavove i razmišljanja iz vlastitih dana u Summerhillu kada je tamo radio kao učitelj. Prije početka posla u Summerhillu, smatrao ga je *Mount Olympus of alternative education, god-liketeachers, enlightened children*, što bi se moglo interpretirati kao savršena škola gdje su učitelji iznadprosječni (*božanski*), a učenici prosvijetljeni, motivirani i puni znanja. Nakon što je počeo raditi, navodi da je bio potpuno zbunjen. Tamo ne postoje klasična pravila tradicionalnih škola (pozornost cijeloga razreda, apsolutna moć). Kaže da su učenici puni razumijevanja, *brutalno* iskreni i otvoreni, a on se nije osjećao kao nastavnik pa čak ni kao odrasla osoba. Kao zanimljiv problem ističe intimnost. U Summerhillu nema puno privatnih mjesta niti za učenike niti za nastavnike, pa su svi konstantno uključeni u svačiji privatni život. Također navodi i kako je neka predavanja držao u svojoj sobi jer nije bilo slobodnih učionica.

Časopis *Transformacija svijesti*⁹ u članku *Slobodna škola: Djeca Summerhilla – Aleksander Southerland Neill*¹⁰ navodi neke pozitivne i negativne kritike Neillovog obrazovnog sustava prema Zborniku priloga *Summerhill: Za i protiv* iz 1970. Za najvećega pozitivnog kritičara navode Erica Fromma, koji kaže da je Neillova osnovna poruka ljubav prema životu. On navodi da suvremeni sustav stvara konformiste, ljude koje veseli samo materijalno te ih je lako kontrolirati i njima manipulirati. Neill prema njemu odgaja djecu da vole život, uživaju

7 <https://www.independent.co.uk/news/education/schools/summerhill-alumni-what-we-learn-at-the-school-for-scandal-2373066.html>

8 Članak *Summerhill revisited*: <https://www.nytimes.com/1999/11/07/education/summerhill-revisited.html> (Pristupljeno 12.3.2018.)

9 <https://2012-transformacijasvijesti.com/>

10 Članak *Slobodna škola: Djeca Summerhilla – Aleksander Southerland Neill*: <https://2012-transformacijasvijesti.com/skolstvo-obrazovanje-iliti-programiranje/slobodna-skola-djeca-summerhilla-aleksandar-s-neill> (Pristupljeno: 5. 4. 2018.)

u njemu, budu aktivni. Ljudi trebaju živjeti zbog života, a ne zbog materijalnih dobara. S druge strane, kritike su negativne. Ovdje također navode Maxa Raffertya za jednoga od najžešćih kritičara Neillovih ideja. Drugi najveći kritičar jest Louise Bates Ames. On mu zamjera nedostatak vremena za poučavanje djece po pitanju laganja i krađe. Smatra kako djecu treba vođeno poučavati kako bi došla do stupnja društvenih normi.

Sudbury Valley School¹¹, američka je škola nastala po uzoru na Summerhill. Osnovana je 1968. s glavnim paradigmatama slobode, poticanja sreće i uživanja u životu. Glavni je cilj da učenici sami određuju i ostvaruju svoj put te se razvijaju za život s vlastitom odgovornošću.

U Republici Hrvatskoj također postoje tragovi Neillovih ideja. Slobodna škola – Društvo za promicanje demokratskoga odgoja¹², osnovana je u Karlovcu 2008, a djeluje kao udruga. Glavna vizija im je promicanje ideja Neillove Škole po mjeri djeteta, učenje demokratičnosti te slobodnome izboru.

5.4. Interpretacija

Iako se o Summerhillu i njegovu utemeljitelju A. S. Neillu može pronaći mnoštvo članaka, mišljenja, iskustava, autorskih radova kao i dijelova knjiga, ta se mišljenja dijele na dva dijela: ona *pozitivna* i ona *negativna*. Ovdje su izvučene neke kritike relevantnih autora i svjetski poznatih i priznatih časopisa, u teorijskom dijelu rada uvjetno rečeno pozitivna, dok u istraživačkom uvjetno rečeno negativna. Već samo postojanje većega broja negativnih komentara i mišljenja, upućuje na promišljanja, ali i zaključke kako ipak taj pristup nije u svakome pogledu dobar, odnosno pragmatičan i koristan za učenike. Upravo je ta glavna odlika *slobode* najviše upitna. Ono što otvara najviše polemika zasigurno je odsutnost obveze pohađanja nastave. To direktno dovodi u pitanje dostatnost formalnoga obrazovanja, koje po svim mjerilima nije ostvarivo bez održavanja nastave putem koje se zadovoljava zadani školski plan i program. Učenici kroz nastavni proces, kojemu je osnovni cilj uspješno svladavanje osnovnoškolskoga programa, moraju biti kontrolirani i pod vodstvom nastavnika. Ovdje se ipak može iščitati iz mnogih kritika, kako su slobodi dani učenicima ipak preveliki i često ih zlorabe. Takav sustav ipak se uspio održati tijekom godina, no nikada nije uspio zaživjeti na nekoj većoj razini. Iako je u vremenima osnutka ovaj interdisciplinarni pristup bio revolucionaran i uvelike se razlikovao od tadašnjih tradicionalnih (javnih) škola, nije doživio svoju globalnu primjenu.

6. ZAKLJUČAK

Ovakve reformne pedagogije, navodi Matijević (2009), nastaju najvećim dijelom kao reakcija na *didaktički formalizam i intelektualizam* u nastavi. Iz ovoga zaključka vidljivo je da

11 <http://www.sudburyvalley.org/>

12 <http://www.slobodnaskola.hr/> (Pristupljeno 5. 4. 2018.)

su već početkom 20. stoljeća mnogi primjećivali isto što primjećuju i sada neki suvremeni autori, a to je da (redovna) nastava ne zadovoljava potrebe učenika Vrcelj (2000), da učitelji nastavu trebaju prilagoditi svojim učenicima Giesecke (1993) te da učitelji trebaju pokazati empatiju prema učenicima Vidulin-Orbanić (2009).

Može se zaključiti da je ovaj vrlo slobodan interdisciplinarni pristup, sa svojom krilaticom *Do As You Please*¹³, vrlo širokih okvira i kao takav teško odgovara svim učenicima. Dane slobode mnogi učenici iskorištavaju zlonamjerno i teško se postižu glavni ciljevi sustavnoga obrazovanja. Takav pristup svakako bi odgovarao određenom broju učenika, što je i vidljivo iz svjedočanstava nekih bivših učenika i nastavnika. Također postoji i druga strana, a to su oni učenici kojima ne odgovara dati previše slobode jer je oni ne znaju iskoristiti u pozitivne i konstruktivne svrhe.

Ideje A. S. Neilla u svakom su slučaju dale nekoliko novih paradigmi suvremenij (tadašnjij, ali i sadašnjij) pedagoškoj i psihološkoj misli te poimanju djeteta i njegovih potreba. Iako njegova škola, gledano isključivo kao škola Summerhill, ima dosta i dobrih i loših strana, može se zaključiti kako je ipak samim time što je uvelike drugačija od ostalih, dala veliki doprinos razvoju pedagogije i psihologije.

BIBLIOGRAFIJA

- Bach, H. (2005). *Osnove posebne pedagogije*. Zagreb: Educa 72.
- Čolović, I. (1990). *Samerhil – za i protiv*. 2. izdanje. Beograd: LiM.
- Gardner, H. (2005). *Disciplinarni um*. Zagreb: Educa.
- Giesecke, H. (1993). *Uvod u pedagogiju*. Zagreb: Educa.
- Klaus, P. (2016). *The Palgrave International Handbook of Alternative Education 'anordinaryday'*. Ur: Lees, H. E., Noddings, N. Palgrave Macmillan. London.
- Kuhn, T. S. (2002). *Struktura znanstvenih revolucija*. 2. izdanje. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Matijević, M. (2001). *Alternativne škole*. Zagreb: Tipex.
- Neill, A. S. (1969). Introduction. In H. Lane, *Talks to parents and teachers*. New Yor: Schocken Books.
- Neill, A. S. (1999a). Škola Summerhill Novi pogled na djetinjstvo. Zagreb: Biblioteka Pitija.
- Neill, A. S. (1999b). *Slobodna deca Samerhila*, 7. izdanje. Beograd: BIGZ i Narodna knjiga.
- Silov, M. (2007). Odgoj i teorija smisla. *Odgojne znanosti*. Vol 9, broj 1, str. 75 - 89
- Silov, M. (2014). *Pedagoške ideje don Bosca, Makarenka i Neilla*. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Vidulin-Orbanić, S. (2009). Učitelj glazbe u suvremenoj školi: nositelj promjena i slobode poučavanja. *Glazbena pedagogija u svjetlu sadašnjih i budućih promjena: Obrazovanje učitelja glazbe u svjetlu sadašnjih i budućih promjena u glazbenom obrazovanju*, 42-57. Ur. Vidulin-Orbanić, Sabina. Pula: Impresum.
- Vrcelj, S. (2000). Školska pedagogija. Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka.

13 Prema članku Summerhill: Theearlydays - <http://www.summerhillschool.co.uk/history.php> (pristupljeno 2. 4. 2018.)

- Wallin, J. (2014). Education needs to get a grip on life. *Deleuze and Guattari, politics and education: For a people-yet-to-come*. Str. 117 – 140. Ur: Carlin, M., Wallin J. Bloomsbury. New York.
- Zekanović, N. (2015). *Prikaz knjige: Mile Silov: Pedagoške ideje don Bosca, Makarenka i Neilla*. Napredak 156 (1 - 2), str 205 – 217. (Preuzeto 20. 4. 2018. sa <https://hrcak.srce.hr/file/245197>)

INTERNETSKI IZVORI:

- Članak *Summerhill: The early days* - <http://www.summerhillschool.co.uk/history.php> (pristupljeno 2. 4. 2018.)
- Internetski časopis *Independent* - <http://www.independent.co.uk> (Pristupljeno 9. 2. 2018.)
- Članak *Summerhill: Inside England's most controversial private school* - <http://www.independent.co.uk/news/education/schools/summerhill-inside-englands-most-controversial-private-school-772976.html> (Pristupljeno 9. 12. 2017.)
- Članak *Summerhillschool: these days surprisingly strict* - <https://www.theguardian.com/education/2013/may/27/summerhill-school-head-profile> (Pristupljeno 10. 3. 2018.)
- Članak *Summerhill alumni: What we learnt at the school for scandal* - <https://www.independent.co.uk/news/education/schools/summerhill-alumni-what-we-learnt-at-the-school-for-scandal-2373066.html> (Pristupljeno 18. 3. 2018.)
- Članak *Summerhill revisited* - <https://www.nytimes.com/1999/11/07/education/summerhill-revisited.html> (Pristupljeno 12. 3. 2018.)
- Internetski časopis *Transformacija svijesti* - <https://2012-transformacijasvijesti.com/> (Pristupljeno 2. 2. 2018.)
- Članak *Slobodna škola: Djeca Summerhilla – Aleksander Southberland Neill*: <https://2012-transformacijasvijesti.com/skolstvo-obrazovanje-iliti-programiranje/slobodna-skola-djeca-summerhilla-aleksandar-s-neill> (Pristupljeno: 5. 4. 2018.)
- Internetski portal *Sudbury Valley School* - <http://www.sudburyvalley.org/> (Pristupljeno 3. 4. 2018.)
- Internetski portal *Slobodna škola* <http://www.slobodnaskola.hr/> (Pristupljeno 5. 4. 2018.)